

NÉPRAJZI MUZEOLÓGIA

**Megnyitóbeszéd a „Nágák, elefántok, madarak –
Viseletek Délkelet-Ázsia szárazföldi térségéből” című kiállításon
(Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum,
Budapest, 2016. szeptember 29.–2017. május 1.)**

Excellenciás Urak, Igazgató asszony,
Tisztelt Megnyitó Közönség,
Hölgyeim és Uraim!

Hogyan kerül egy tárgy Burmából, Thaiföldről, Laoszból, Kambodzsából vagy éppen Vietnamból, egyszerűen kontinentális Délkelet-Ázsiából Magyarországra, a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumba? Kik e tárgyak gyűjtői, hogyan és miként szerezték meg az itt látható tárgyakat? Milyen szemmel néznek erre a tőlünk és tőlük távoli, idegen világra? Mi az, amit észrevesznek belőle, amit érdemesnek tartanak arra, hogy hazahozzanak, ami aztán majd idehaza méltóképp reprezentálja a kibocsátó kultúrákat az örökkévalóság számára? Ezek a kérdések, ha nem is állnak a kiállítás homlokterében, rejtett mögöttes szálként mégis végighúzódnak rajta.

Az első teremben a 19. század utolsó harmadának műgyűjtői világába lépünk be. Ekkorra már Ázsia méltóképp jelen van az európai közgondolkodásban, az orientalizmus divatja végigsöpört rajta, a legelső nagy magán- és közgyűjtemények világszerte létrejöttek vagy létrejövőben vannak, javában folyik a versenyfutás az értékesebb darabokért. Magyarország ekkor még Európa szerves része, és ha a gyűjtők mögött nem is áll egy gyarmatosító nagyhatalom, a magyar arisztokrácia vagy polgárság legalábbis néhány képviselője semmivel sincs hátrányosabb helyzetben, mint nyugati versenytársai. Egy Delmár Emil, egy Hopp Ferenc még jókor érkezik, hogy mára felbecsülhetetlen értékű és ritkaságú tárgyakat szerezzen be a nagy ázsiai kereskedelmi központok, Bangkok vagy Szingapúr műtárgypiacain. Ezzel a mondattal már utaltam is rá: e tárgyak gyűjtői a délkelet-ázsiai kultúrákat legtöbbször nem belülről ismerték, a nyelvüket nem beszélték, hosszabb időt e népek között nem töltöttek, viszont az európai magasművészet felfogása jegyében határozott elképzelésük volt arról, hogy e tárgyak miért szépek és értékesek! Vonzódsuk a „nagy” műfajok, a festészet, a szobrászat, az iparművészet remekei és a drága „nemes” anyagok (selyem, lakk, elefántcsont, ébenfa, ezüst) iránt itthoni látásmódjunktól és értékrendjunktől, európai művészetfelfogásuktól magyarázható.

A 2. és 3. terembe érve mintegy 100 évet ugrunk előre. Itt már az 1970-es évek bipoláris világában, két világrendszer – egy szocialista/kommunista és egy kapitalista – a Föld egészére kiterjedő szembenállásának az idejében vagyunk. A vasfüggöny mögé zárt Magyarországról csak kevesen jutnak el külföldre, ők is leginkább „testvéri” országokba, mindenekelőtt szakember-specialistaként, dolgozni. A magyar tudományosság nagy szerencséjére Délkelet-Ázsia öt országából három: Vietnam, Laosz és Kambodzsa „testvéri” ország. Ennek (is) köszönhetően jut el feleségével, Weidinger Máriával 1973–1975 között a vízügyi szakember Rádai Ödön, nem mellékesen az első magyar békaember, először Vietnamba, hogy Hanoi-ban a Vietnami Vízügyi Minisztérium Hidrogeológiai Osztályát irányítsa, majd 1979–1981 között Laoszba; az erdómérnök Fidlóczky József pedig 1979–1981 között egy magyar segélyszervezet, majd 1985–1989 között az Erdészeti és Faipari Tervező Intézet munkatársaként, egy svéd NGO szervezet, a Silvi Forest (Silvi Nova) szakértőjeként (feleségével, Kardos Tatjánával) Laoszba. Gyűjtői ars poeticájukról, gyűjteménygyarapítási elveikről, vágyaikról és lehetőségeikről szóban és írásban többször is beszámoltak, és szerencsére még mindig nem késő tőlük újabb és újabb információkat beszerezni! Én itt most ezért csak Rádai Ödönnek egy, a kiállításban is mottóként szolgáló mondatát idézném: *„Laoszban – bármerre jártam – mindig láttam-éreztem, hogy itt a nagybetűs művészet még egy és osztatlan; nem vált szét a »nagy« művészet és a népművészet, amint-hogy nem létezik önmagában iparművészet sem. Az építőművészet, a szobrászat és a festészet szétválaszthatatlanul összefonódik. [...] mindennek funkciója van.”* Ez a művészettelfogás már közel áll a művészetet a kultúra egészének szövetében vizsgáló, nem európai művészetképpel operáló tudományos kutató nézőpontjához!

Az utolsó, 4. teremmel aztán el is jutunk az idegen kultúrákat hivatásszerűen kutató etnográfushoz vagy kulturális antropológhoz, akit az előbb taglalt történelmi-ideológiai-politikai körülmények az eredetileg tervezett és vágyott Pápua Új-Guinea helyett – szerencséjére! – szintén a „testvéri” Vietnamba, a vietnami hegyi törzsek világába vetettek. Minket, az exotikus kultúrákkal „hivatalból” foglalkozó kutatókat sokan irigyelnek: kötelességszerűen részünk van abban, amiről mások csak álmodnak! *„Ki ne vágyott volna kongói pigmeusokkal elefántra vadászni, kőkori pápuák szellemházaiban ifjúavatáson részt venni, burnuszos arabok közt vízpipát szíva az Ezeregy éjszaka meséit hallgatni, az Ob-vidéki hantik erdei szentélyében rénáldozatot látni?”* – írtam 16 évvel ezelőtt egy kiállítási megnyitóbeszédemben. És valóban: életem és életünk legmeghatározóbb, legszebb emlékü éveik ezek, amikor a „másságban”, az „idegenségben” való hosszú megmerítkezés után, az elkerülhetetlen hazatérés pillanatában szeretett barátokat hagyunk hátra, akik addigra életünk kitörülhetetlen részeivé váltak. De azért ne legyenek kétségeik: bármilyen kalandos és irigylésre méltó is, amit végzünk, nem sokan tudnák vagy megkockáztatom: szeretnék utánunk csinálni mindezt! Mert hogy csak egy példát

mondjak, én másfél évig egyetlen brú családnál, egy cölöpökre épített két-osztatú bambuszkunyhóban laktam, ettem és aludtam, hatodmagammal, házigazdámval, legkedvesebb brú barátommal, két feleségével és két kisgyermekével, kb. 25–30 m²-en, a magánélet legkisebb lehetősége nélkül. Ebben a faluban nem volt áram, gáz, folyóvíz és WC, posta, orvos vagy bolt; az erdőn keresztül egy napi gyaloglással lehetett a civilizáció mindezen vívmányait a legközelebbi vietnami kisvárosban elérni; a létfenntartás önellátó rizstermesztésen alapult, a pénz – ha nem is ismeretlen – de jelen-nem-lévő volt; másfél évig azt ettem, amit ők és úgy éltem, ahogy ők; mindössze egy váltás ruhával, strandpapucsban vagy mezítláb (merthogy a tornacipőmet két hónap alatt szétnyűttem) jártam a dzsungelt és az irtásföldeket; a kunyhóban törökülésben ülve ettem és írtam a jegyzeteimet, a szabadtűz füstje marta a szememet, 25 kg-t fogytam (na jó, volt miből!); ezalatt az idő alatt mindössze két levél jutott el hozzám otthon hagyott családomtól, és az egész kutatást az MTA akkori főtitkárának, Kulcsár Kálmánnak személyi keretéből – külön elbírálásra – kiutalt 1000 US\$-nyi forintból végeztem el – merthogy rendes keret erre akkor nem/sem állt rendelkezésre. Nem panaszként mondom mindezt, hisz – megismétlem – életem legszebb éveit ezek, de azért nem árt tudni: *ez* egy magyar etnográfus-kutató sorsa! Ilyen körülmények között egy német vagy angol kulturális antropológus versenytárs útnak sem indulna... És ilyen körülmények között kellett (vagy inkább kellett volna) tárgyakat gyűjtenem, hogy a brúk anyagi kultúráját és művészetét a tudományosság számára, mindannyiunk örömére, dokumentálni tudjam.

Részlet a kiállításból

Ezzel el is érkezünk a kiállított tárgyakig! Amit Önök itt a vitrinekben látni fognak, az az etnográfus-gyűjtő számára sokkal több annál, mint egy idegen kultúrát jól-rosszul reprezentáló tárgyegyüttes. Itt szinte minden tárgynak megvan a maga története. Minden tárgy egy élményt, egy megtörtént eseményt, egy emberi kapcsolatot idéz fel. Jószerével mindegyik rólam és róluk, a minket összefűző viszonyról, barátságról és szeretetről szól. Nem biztos, hogy ez mindenki számára fontos, mint ahogy az sem biztos, hogy mindennek egy múzeumi leltárkönyvben föltétlenül szerepelnie kell. Engedjék meg mégis nekem, hogy ezen a személyes kiállításnyitón itt most felidézzem néhány emlékemet a tárgyakkal kapcsolatban!

Az ezüst karperecek például akkor és azért kerültek a tulajdonomba, mert egy nap arra lettem figyelmes, hogy házigazdám felesége, *mpiq* Toan egy, a faluba vetődött vietnami vándorkereskedővel tárgyal. *Mpiq* Toan szülei gazdag emberek voltak, amelynek köszönhetően néhány durván kovácsolt, vastag ezüstkarperec volt a birtokában, családi örökségként; ezek véletlenül éltek túl a vietnami polgárháború pusztításait. Noha nyilvánvalóan felkeltették az érdeklődésemet, tudatosan tartózkodtam tőle, hogy pénzt ajánljak értük: nem szerettem volna, ha gyűjtőszennvedélyemmel akaratlanul is hozzájárulok a brúk – a vietnami háborúban már amúgy is jórészt atomjaira hullott – anyagi kultúrájának végleges felszámolásához. De amikor kérdésemre válaszként megértettem, hogy a viet árus – a kínálat és kereslet elvének könyörtelen érvényre juttatása révén – a szó szoros értelmében kifosztotta volna házigazdám feleségét, közbeléptem. Három-négyszeres árat ajánlottam értük darabonként, amivel az árus már nem tudott vagy akart lépést tartani. Máig emlékszem gyűlölködő tekintetére, ahogy távozásakor végignézett rajtam – élete nagy üzletétől fosztottam meg! Mindez persze a tárgyak birtoklásának örömén túl azt is jelentette a számomra, hogy a következő hónapokra szánt esetleges kávé-, só- vagy cukorfejadagomnak lóttek, merthogy pénzem tárgyvásárlásra „természetesen” nem volt!

Egy másik, szívet melengető emlékem a számomra készített sámánfejdíszhez, „saját fejdíszemhez” kapcsolódik. Egy nap egy fiatal laoszi sámán érkezett a falunkba vendégségbe. Mivel várnia kellett valakire, közel egy hetet töltött nálunk, s ezalatt – egy sámánszertartás elvégzésén túl – semmi különösebb tennivalója nem akadt. Rövid idő alatt közeli barátságba kerültünk, s hogy bizalmas beszélgetéseink során senki ne zavarjon bennünket, öt napra áttettük székhelyünket az irtásföldi kunyhóba. Az ott töltött idő alatt többet tudtam meg a brú sámánizmusról, a sámánok eszköztárának szimbolizmusáról, mint az előtte eltelt több mint egy év alatt. *Mpoaq* Takhon, mert így hívták, a végén még egy sámánfejdísz is készített nekem, ajándékba, hogy a készítés menetét is láthassam-dokumentálhassam. Levette fejemről a méretet (a kiállításon a másik, mellette lógó „eredeti” fejdísz *ezért* sokkal kisebb nála!), majd egy egész napos munkával elkészítette a fejdíszet, amibe *saját fejdíszéről levágott* attribútumokat erősített. Elképzelhető-e ennél nagyobb gesz-

tus egy barátság kifejezésére? Mindegyiknek részletesen elmagyarázta az értelmét, a szimbolikus jelentését, majd azt is hozzátette, hogy a fejdíszről egy lényeges alkotórészt – a fejkoszorút alkotó csomókba rejtett mágikus szubsztanciákat – kihagyott! Ő ugyanis *megértette*, hogy én miért szeretnék egy „múzeumi tárgyat” magamnak. „*Te úgysem fogod sámánszertartásra használni a fejdíszet, nem lesz szükséged rájuk!*” – mondta. Ezek a mágikus anyagok tudniillik a brúk felfogása szerint a sámánok fejét védik a fentről, a felső világból alászálló szellemlényekkel szemben, a múzeumi látogató számára viszont – lévén, hogy a csomók belsejébe vannak rejtve – láthatatlanok.

A kiállított textilekhez ilyen történetet, bárhogy is szeretnék, nem tudok mondani. Ennek prózai oka van, a brúk nem ismerik a szövést-fonást, aminek éghajlati okai vannak: az általuk lakott vízvázaló túlságosan párás klímájú ahhoz, hogy a gyapot megteremhessen. Ezért textiljeiket szomszédjaiktól, mindenekelőtt a laoszi phu taioktól vagy a laóktól veszik, leginkább a piacon, de eljutnak hozzájuk vietnami, európai, illetve a szomszédos hegyi törzsektől származó textíliák is. Nem véletlen, hogy a vitrinek ezt a változatosságot tükrözik: van köztük katu, tau-oi és lao/phu tai eredetű textil egyaránt.

Van viszont a brúknál valami más, ami mára sehol nem létezik szárazföldi Délkelet-Ázsiában – a veregetett faháncsból készült ruhafélék. Ezek egy etnográfiai rekonstrukciónak köszönhetően kerültek a birtokomba, majd a Néprajzi Múzeum ázsiai gyűjteményébe. Hogy erre a rekonstrukcióra egyáltalán sor kerülhetett, ahhoz volt csak szükség igazán a közeli kapcsolatra brú barátaimmal! Házigazdám, *mproaq* Toan napi beszélgetéseink során valóságos szenvedéllyel kalauzolt engem egyre beljebb saját kultúrájába. Így derült fény rá, hogy gyermekkorában, az 1940-es években még maga is – textilruhák híján – a hagyományos veregetett faháncsból készült ruhákban, ágyékkötőben és „poncsóban” járt. A rekonstrukció így szinte önmagától vetődött fel, amire több évnyi előkészület után került sor – hisz ez fárasztó, sok embert megmozgató, hosszas szervezést igénylő munka. E rekonstrukciónak köszönhetően állíthattuk ki itt e tárgyakat, születhetett meg a kiállítási katalógusban egy hosszabb tanulmány, s ennek részleteibe avat be a vetítőteremben látható 20 perces film. Idő híján elégedjünk meg most itt ennyivel!

A személyes emlékek sorát hadd zárjam végül sámánoltárom történetével! A brúk felfogása szerint e sámánoltárokon, amelyek minden egyes brú sámán házában fel vannak állítva, laknak a sámánok segítőszellemei. E segítőszellemek számára néhány évenként nagy ünnepet rendeznek, amelyre a falu egész lakosságát, a sámán potenciális klientúráját vagy pacientúráját meghívják. Az ünnepségek során az oltárokat – ahogy ők mondják – „megjavítják/kitatarozzák”, valójában újra elkészítik. Ekkor, és csak ekkor lehet (esetleg!) megszerezni a régi sámánoltárokat a gyűjtőnek illetve – ha a sámán által e munkára rendszeresen felkért néhány „jókező mesterrel vagy művésszel” baráti kapcsolatban van – ekkor tud a maga számára egy ilyen oltárt elkészíttetni. Az enyémet kedves barátom, legelső utam során a házigazdám, *mproaq*

Hoa készítette. Barátságunk akaratlanul is hozzájárult, hogy a brú sámánoltárok díszítése, legalábbis egy időre, új irányba fordult. *Mpoaq* Hoa ugyanis egy alkalommal azt kérte tőlem, hogy következő évi visszatérésemkor vigyek neki vízfestéket ajándékba, lehetőleg jó sok színben. Már akkor a következő évi sámánoltár-ünnepre készült, ő volt ugyanis egyike azoknak, akiket a sámán rendszeresen felkért a közreműködésre. Kérésének eleget is tettem, aminek köszönhetően mindkét – tehát a sámánnak, meg a nekem szánt – sámánoltár festésekor valósággal tobzódott az új, improvizált mintákban és színekben! Amikor én e fölötti meglepetésemnek hangot adtam, öntudatos európai művészeket is megszegyenítő önérzettel válaszolta: „*Ha az én epémnek-szívemnek jó így, legyen jó a tiednek is!*” (A brúk az érzések székhelyének az epét tartják.)

Mi mással is zárhatnám megnyitómát, mint *mpoaq* Hoa mondatának parafrázisával: el ugyan nem várhatom, fel nem szólíthatom Önöket rá, de szívből remélem, hogy ami nekem és nekünk, a Hopp Ferenc múzeum összes munkatársának szívből-lélekből jövő örömet jelentett, az Önöknek is hasonló örömet fog jelenteni!

VARGYAS GÁBOR

* * *